

ԳԵՎՈՐԳ ԹՈՍՈՒՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

«ԶԱՄՐՈ»-Ը ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐՈՎ

Նոգողությամբ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աջնյանի և մեկենասությամբ Տիգրան և Դիանա Հաճեթյանների (Կանադա, Մոնրեալ), վերջապես լույս աշխարհ եկավ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցու «Զամբո» կամ «Հիշատակարան Հջմիածնի Սուրբ Աթոռի ու նրա շրջակա մյուս վանքերի մասին» աշխատության աշխարհաբար թարգմանությունը՝ նվիրված Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդ Ծայրագույն Պապրիարքին և Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց՝ Ս. Հջմիածնի Մայր Տաճարի կառուցման 1700-ամյակի առթիվ։ Թարգմանիչ Վազգեն Համբարձումյանը Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցու բարձրադեք աշխատությունը, վերածած արևելահայ գրական հայերենի, ներկայացրել է ընթերցողի ուշադրությանը¹։

Աշխատությունը բաղկացած է ներածական մասից (էջ Ա-ԻԷ), քսանհինգ գլուխներ պարունակող բուն նյութից (էջ 1-408), երկու խմբի բաժանվող ծանոթագրություններից (էջ 410-543), առարկայական ցանկերից (էջ 546-584), տերմինների ու տերմինային անվանումների ցանկից (էջ 585-604) և քարտեզներից։

Թարգմանությանը կցած ընդարձակ ներածականում թարգմանիչը հանգամանորեն ներկայացնում է Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցու կյանքն ու նրա «Զամբո» աշխատությունը։ Սիմեոն Երևանցին (1710-1780 թթ.), 1763 թ. օծվելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, փայլուն ձևով է կատարել ոչ միայն իր՝ կաթողիկոսի պարտականությունները, այլ նաև գրել է մի շարք երկեր, ինչպես, օրինակ՝ «Ջրօսարան հոգևոր» (1772 թ.), «Պարտավճար» (1779 թ.), «Տաղարան փոքրիկ» (1793 թ.), 1774 թ. կարգավորել է Հայոց Տոնացույցը և այլն։ Արդյունաշատ Հայրապետի ստեղծագործությունների գլուխգործոցը և հայագիտության արժեքավոր հուշարձաններից մեկը նրա «Զամբո» աշխատությունն է, որը լույս է տեսել հեղինակի մահից շուրջ հարյուր տարի անց (1873 թ., Վաղարշապատ)։ Դրանում հեղինակը մանրամասնորեն ներկայացրել է Հայոց Եկեղեցու պարմությունը, իրեն նախորդող կաթողիկոսների գահակալության տարիները, Հայոց Մայր Աթոռի թեմերն ու վիճակները, պարսկական և թուրքական իշխանությունների վերաբերմունքը Ս. Հջմիածնի հանդեպ, Երևանի խանության քսանմեկ վանքերի պարմությունը և այլն։

Անվանի կաթողիկոսն ու պարմիչը, օգտվելով Ագաթանգեղոսի, Կիրակոս Գանձակեցու, Սրբ. Օրբելյանի, Առաքել Դավրիժեցու, Զաքարիա Քանաքեղոցու, Աբրահամ Կրեկացու ավանդած տեղեկություններից, ինչպես նաև՝ դիվանագիտական փաստաթղթերից ու օտար իշխողների վավերագրերից, ստեղծել է արժեքավոր մի աշխատանք, որն այսօր էլ խիստ արդիական է ու կարևոր։

¹ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցի. Զամբո. գրաբարից թարգմանությունը, առաջարկել և ծանոթագրություններ Վ. Գ. Համբարձումյանի. պարմաաշխարհագրական բնույթի ծանոթագրությունները և քարտեզները Գ. Մ. Բաղայանի, «Մուղնի» հրատ., Երևան, 2003, 640 էջ։

Աշխատության առաջին երեք գլուխներում հեղինակն անդրադարձել է Էջմիածնի Սուրբ Աթոռի մինչև 1441 թ. ընդգրկող ժամանակաշրջանի պատմությանը, մի ժամանակաշրջան, երբ Հայոց Կաթողիկոսությունը թողել էր իր Լուսավորչահասարակ աթոռանիստ Վաղարշապատը և փնդափոխվում էր փեղից փեղ: Իսկ 1441 թ. ազգային-եկեղեցական ժողովում ընդունված որոշման համաձայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը վերահասարակվում է Էջմիածնում: Այնուհետև նա շարադրում է Էջմիածնի Սուրբ Աթոռի պատմությունը՝ այն հասցնելով մինչև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մովսես Գ Սյունեցին կամ Տաթևանցին (1629-1632 թթ.): Դրանից հետո նա հանգամանորեն ներկայացնում է շուրջ հարյուր հիսուն տարիների Ամենայն հայոց կաթողիկոսների գահակալության պատմությունը, որը հասցնում է մինչև իր օրերը:

Մեծ հայրենասերն ամեն կերպ ձգտել է հասնել Հայոց Եկեղեցու միասնությանն ու համախմբվածությանը՝ ընդգծելով, որ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը եղել է ու պետք է մնա համայն հայության հոգևոր կենտրոնը: Այսպիսով, ինչպես նշվում է ներածականում, գրքի 1-12-րդ գլուխները նվիրված են Էջմիածնի Սուրբ Աթոռի բաղաբաղական պատմությանը, իսկ 13-20-րդ գլուխները վերաբերում են Հայոց Եկեղեցու փոփոխական կացության նկարագրությանը: 21-24-րդ գլուխներում տրված է Հայոց Եկեղեցու իրավական կյանքի պատմությունը, իսկ վերջին՝ 25-րդ գլուխն ամբողջ աշխատության ամփոփումն է:

Շնորհիվ գրաբարի և ժամանակակից հայերենի հմուտ իմացության՝ գրքի թարգմանիչը բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վազգեն Համբարձումյանը, կարողացել է հաղթահարել Միմեռն Կաթողիկոս Երևանցու երկի լեզվական բոլոր դժվարությունները և կատարել հաջող թարգմանություն: Նա ամենայն պատասխանատվությամբ է թարգմանել ամեն մի նախադասություն, անհրաժեշտության դեպքում փակագծերում ավելացրել է նոր բառեր կամ բառակապակցություններ, որոնց օգնությամբ նախադասության միտքը դարձել է պարզ ու հստակ: Բերենք մի օրինակ. «Աշխարհը և (ամեն մի) աշխարհային, համաձայն սրբազան գրքերի սահմանման, մշտապես շարժման մեջ են և ենթարկված են զանազան փոփոխությունների, և այդ (ամենը փեղի է ունենում) այնքան խստորեն, որ (դրանք) չունեն ոչինչ հաստատուն» (էջ 2):

Աշխատությունն արժեվորվում է նաև լեզվական առումով, մասնավորապես պետական, եկեղեցական, փոփոխական, իրավական բնագավառների բառերով, ինչպես նաև դրանց վերաբերյալ փոքրիկ միավորներով, որոնց համարժեքներն ու ճիշտ ձևերը կարողացել է գտնել ու դնել գրքի թարգմանիչը: Այսպես, օրինակ՝ *դասարայ-կալվածագիր, վահուս-նամայ-սևփակակազիր* և այլն: Այս առումով Միմեռն Կաթողիկոս Երևանցու լեզուն առանձնապես կարևոր է հայերենի գիտական փոքրիկաբանության և հայոց լեզվի պատմական բառագիտության զարգացման ու հարստացման փեսանկյուններից: Աշխատությունը հարուստ է բազմաթիվ նորաբանություններով, որոնք հիմնականում պարկանում են եկեղեցական փոքրիկաբանության ոլորտին: Այդ նորաբանությունները կազմված են հայերենի բառակազմական կանոնների համաձայն: Հանդիպում ենք նաև այնպիսի բառերի ու բառաձևերի, որոնք կազմված են լատինաբան հայերենի օրինակով: Հեղինակն օգտագործել է նաև բազմաթիվ օտար փոխառություններ:

Ի մոտո ծանոթանալով Միմեռն Կաթողիկոս Երևանցու «Զամբո» աշխատությանը՝ կարող ենք ասել, որ այն լեզվական առումով ունի բազմաթիվ դժվարություններ, որոնք պայ-

մանավորված են նրանով, որ այն գրված է ոչ թե միայն այդ ժամանակի գրաբարով, այլև նրանում րեղ են գրել ժամանակի խոսակցական, գրական աշխարհաբարին հարուկ ձևեր ու ոճեր, ինչպես նաև օտար լեզուներից կարարված փոխառություններ:

Թարգմանիչը բառաբացարկություններին վերաբերող ծանոթագրությունների ցանկում գերել է 270 բառ, որոնցից շուրջ 230-ը չկան Նոր Հայկազյան բառարանում, իսկ մյուսներն էլ փոխառություններ են պարսկերենից, արաբերենից, թուրքերենից: Ծանոթանալով այդ բառերին նկատելի է, որ դրանց մեծ մասը բարդ բառեր են, իսկ մնացածը՝ ածանցավոր և բարդ ածանցավոր բառեր: Բարդ բառերի օրինակներ՝ *աղանաւմիւր, բազմօգուր, բաւքականահան, թիւրամիւր, լուսնաթիւ, կոնդակաձև, հայրապետանիւր, ձախորդաբեր, սևագլուի, սիւսագլուի, վայրանիւր, վանաշէն, վրանգաշար, փառապերճ, փորձադիթ, քարտաշ, քրիստոսակերպ* և այլն: Կան նաև բավական թվով ածանցավոր բառեր, ինչպես՝ *անարգելօրէն, անկաթողիկոս, երբեմնապէս, լատապէս, հնձանատր, յանախօրէն, ներհականիւր, ցանկապէս, քաղցրեղէն(ք), օգրարարութիւն* և այլն:

Քիչ չեն նաև բարդ ածանցավոր բառերը, այսպես, օրինակ՝ *անընդդիմաճառութիւն, դրամաճախութիւն (դրամի ծախս), կնքադրութիւն, հայկազնութիւն (հայկազուն կամ հայ լինելը), հոգեբաժնական, վերանորոգութիւն, վճռահարութիւն* և այլն:

Ավելի քիչ են րարբեր րեսակի բառակապակցությունները, ինչպես, օրինակ՝ *անշէն րևաբեր, աբգ առնել* (դիմել, հայց ներկայացնել), *աբգ գրել* (գրավոր դիմել), *գոյս հանել* (ոսբերը կրել), *ի բնութիւն մրանել, կանոն ճշմարտութեան, ճարակրտր լինել, յայն կուսացի* (այնրեղացի), *նորքք և աբրաբին գիրք* (ասրվածաբանական գրքերից դուրս), *սեղմանելի րեղի(ք), վկայական գիր* (վկայագիր), *րասն և վեց* և այլն:

Թարգմանիչը նշում է, որ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցին գործածել է նաև լարինաբանության հարուկ ձևեր: Եվ դա բնական է, որովհետև այդ ժամանակաշրջանում լարինաբանությունը դեռևս իսպառ չէր հաղթահարվել: Այսպես, լարինաբանության օրինակով են կազմված հետևյալ բառերը՝ *գրանեցեալ* (փիւ. գրեալ), *լինիցել* (փիւ. լինելոց էր), *սոյնոյ* (փիւ. սորին), *ներ պարսպի* (փիւ. ի պարսպի), *րդիւր* (փիւ. րայր), *նոյնով* (փիւ. նովիմբ), *րեցեալ* (փիւ. րուեալ), *լնակին* (փիւ. լնուն), *րդին* (փիւ. րուան) և այլն:

Նկատի ունենալով, որ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցին գործածել է բազմաթիվ րերմիներ, որոնց մի զգալի մասը կազմել է հենց ինքը՝ հեղինակը, թարգմանիչը դրանք առանձնացրել է և ներկայացրել առանձին ցանկով:

Ինչ խոսք, թարգմանությունը չի կարող թերություններ չունենալ, բայց որ այն հիմնականում հաջողվել է, դա կասկածից վեր է: Մեր դիտողությունները հիմնականում վերաբերում են ծանոթագրություններին: Նախ՝ ավելի նպարակահարմար կլիներ, եթե երկու հարյուրից ավելի այն բառերը, որոնք չեն արձանագրված Նոր հայկազյան բառարանում, թարգմանիչը ներկայացներ ոչ թե ծանոթագրությունների խառն րեսքով, այլ այբբենական կարգի վերածած բառացանկի ձևով:

Եզրափակելով մեր համառոր խոսքը՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցու «Ջամբո» աշխարության աշխարհաբար թարգմանության կարիքը վաղուց էր հասունացել, և ուրախալի է, որ այն ի վերջո կայացավ: